

ИНСОН КАПИТАЛИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА УНИНГ МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ САМАРАДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11401523>

Хошимов Собир Мургазаевич

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети
(PhD), Баҳолаш иши ва инвестициялар кафедраси
доценти.*

Аннотация: Тезисда инсон капитали тушунчаси, инсон капиталига инвестицияларни амалга ошириши зарурати ва унинг миллий иқтисодиёт ривожланишига таъсири ўрганилган, иқтисодиётнинг ривожланишида инсон омилини фаоллаштиришнинг жисмоний ва интеллектуал имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши бўйича ҳалқаро тажрибадан келиб чиқиб хулоса ва тавсиялар кўриб чиқилган.

Асосий тушунчалар: инсон капитали, инновация, инсон капитали индекси, илмий-тадқиқот ишланмалари, тажриба-конструкторлик ишланмалари, ижтимоий инвестициялар.

Ўзбекистон иқтисодиётининг саноати ривожланган индустриал ривожланиш босқичига киришида инновациялар, янги билим ва маълумотлар муҳим аҳамият касб этиб, иқтисодий муҳитни интеллектуаллаштириш, инновацион тадбиркорлик, ахборот оқимларини ўзлаштириш юқори самарали ва рақобатбардош бозор иқтисодиётининг мавжудлиги учун асос бўлиб хизмат қилади. Шу муносабат билан замонавий ишлаб чиқариш тараққиётининг омили сифатида инсонга янги - инновацион ёндашувни шакллантиришнинг объектив эҳтиёжи мавжуд. Ушбу ёндашув инсон омилини фаоллаштиришга эътиборни кучайтиришда мужассам бўлиб, у жисмоний, интеллектуал, психологик ва жисмоний имкониятлардан тўлиқ фойдаланишни ўз ичига олади. Инновацион иқтисодиётни барпо этиш шароитида кадрлар малакасига кўйиладиган талабларни қайта кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлди. Ҳар йили ўхшаши бўлмаган касбий фаолиятнинг янги турлари пайдо бўлади. Ишчиларнинг иқтисодий хулқ-атворининг ўзгариши, касб ва бандлик соҳаларини танлашда қиймат йўналишлари тизимининг ўзгариши, анъанавий касблар ва мутахассисликлар мазмунида сезиларли ўзгаришларга олиб келди.

Ўзбекистон ҳам жаҳон мамлакатлари билан баравар қадам босишни мақсад қилган экан, билимлар иқтисодиётини ривожлантирмасдан бунга эришишнинг иложи йўқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев:

“Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб кўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур.... Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади”[1] деб таъкидлаган.

Ушбу соҳадаги бундай ўзгаришлар инсонни шакллантириш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ инвестицияларни амалга ошириш билан бўлади.

К.Р. Макконел ва С.Л. Брю ўзларининг "Экономикс" асарида "Инсон капиталига инвестициялар" тоифасини тўғри аниқлаган: “Инсон капиталига инвестициялар - бу ишчиларнинг малака ва кўникмаларини ва шу орқали меҳнат унумдорлигини оширадиган ҳар қандай ҳаракатдир”[2].

Инсонлар капиталнинг бир шакли бўлган фойдали кўникма ва билимларни эгаллайдилар. Инсон капиталига инвестициялар меҳнат унумдорлигини оширишнинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Инсон капиталига сармоя киритишнинг энг ёрқин мисоли таълим харажатлари ҳисобланади. Таълимга инвестициялар турли даражаларда амалга оширилиши мумкин: макро даражада – бюджетдан молиялаштириш, мезо даражада - корхона инвестициялари ва микродаража - хусусий шахслар инвестициялари.

Дунёда мамлакатларнинг инсон ақлий қобилиятини ўстиришга ва соғлигини таъминлашга қаратилган инвестициялар сарфи бўйича ҳалқаро индекс кўрсаткичлари мавжуд бўлиб, у инсон капитали индекси деб номланади. Инсон капитали индекси Жаҳон банки гуруҳи томонидан ишлаб чиқилган ва инсон капитали лойиҳаси доирасида фойдаланиладиган дунё мамлакатлари ва минтақаларидаги инсон капитали ривожланиш даражасини тавсифловчи композицион кўрсаткичдир. Индекс давлатлар томонидан ўз ижтимоий-иқтисодий сиёсатидаги муаммоли масалаларни таҳлил қилиш ва барқарор ривожланиш моделига ўтишга тайёрлигини баҳолаш учун фойдаланилиши керак, деб тахмин қилинади. Лойиҳа, шунингдек, ушбу масала бўйича ҳалқаро ва миллий ҳисоботларни тайёрлайди.

**Инсон капитали индекси бўйича жаҳон мамлакатлари рейтинг
(2020 йил)[3]**

№	Мамлакат	Индекс
1	Сингапур	0.88
2	Гонконг	0.81
3	Япония	0.80
4	Жанубий Корея	0.80
5	Канада	0.80
6	Финляндия	0.80
7	Макао	0.80
8	Швеция	0.80
9	Ирландия	0.79
10	Нидерландия	0.79
55	Козоғистон	0.63
56	Бруней	0.63
57	Ўзбекистон	0.62

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўринадики, 2020 йилда 174 та мамлакат ўртасида Ўзбекистон 0,62 индекс кўрсаткичи билан 57 ўринни эгаллаган. Биринчи Топ-10 да эса асосан ривожланган мамлакатлар ўрин олган.

Индекс учта компонентни ўз ичига олади:

Омон қолиш. Ушбу компонент бугунги кунда туғилган боланинг расмий таълим тизимида инсон капитали тўпланиши бошланишини кўриш учун яшаши кераклигини акс эттиради. Омон қолиш даражаси 5 ёшгача бўлган болалар учун ўлим маълумотлари ёрдамида ўлчанади.

Таълим натижаларига мослаштирилган кутилаётган мактаб йиллари. Боланинг 18 ёшга тўлгунга қадар олиши мумкин бўлган таълим миқдори ҳақидаги маълумотлар сифат, яъни бола мактабда нимани ўрганиши мумкинлиги ҳақидаги маълумотлар билан биргаликда қўлланилади, бу мамлакатнинг мактаб ютуқлари бўйича халқаро тестлардаги кўрсаткичлари билан ўлчанади. Ушбу маълумотлар бирлаштирилганда, сифатга мослаштирилган кутилган ўқиш йилларини ҳисоблаш имконини беради. Мактаб таълими сифатига мослаштириб, ушбу компонент баъзи

мамлакатлардаги болалар мактабда тахминан бир хил вақт ўтказсалар ҳам, бошқа мамлакатлардаги болаларга қараганда анча кам ўрганишларини акс эттиради.

Саломатлик ҳолати. Мамлакат аҳолисининг умумий саломатлик ҳолатини баҳолаш учун ушбу компонент иккита кўрсаткичдан фойдаланади: 1) 5 ёшгача бўлган болалар орасида паст бўйли болаларнинг салмоғи, тарқалиши; 2) 60 ёшга тўлгунга қадар омон қоладиган 15 ёшли ўсмирлар улуши сифатида аниқланган катталарнинг омон қолиш даражаси. Биринчи кўрсаткич бошланғич мактабгача ёшдаги боланинг соғлиғининг ҳолатини акс эттиради; иккинчи кўрсаткич бугунги кунда туғилган боланинг катта бўлиши мумкин бўлган саломатлик ҳолатининг ўлчови сифатида ишлатилади.

Ушбу учта ўлчов 0 дан 1 гача бўлган рақамли қийматларга стандартлаштирилган бўлиб, уларнинг геометрик ўртачаси композит индексни ифодалайди. Бугунги кунда туғилган бола соғлиғи ва тўлиқ таълим курсини кутиши мумкин бўлган мамлакат учун индекснинг мос ёзувлар қиймати 1 га тенг. Индексга киритилган соғлиқни сақлаш ҳолати ва таълим даражасининг таркибий қисмлари биргаликда қўлланилади, улар микроиктисодий даражада ўтказилган эмпирик тадқиқотлар маълумотларига кўра, уларнинг ишлаб чиқариш ва жамоат товарларини тўплаш даражасига қўшган ҳиссасини акс эттиради.

Хулоса ўрнида ушбу кўрсаткичларни яхшилаш борасида Ўзбекистонда кўйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- мактабгача таълим, умумий ўрта таълим ва олий таълимнинг ўзаро узвийлиги ва узлуксизлигини сўзсиз таъминлаш, айниқса хусусий таълим ва давлат таълим муассасалари ўқув дастурларини бир хиллигини таъминлаш зарур;

- 5 ёшгача бўлган болалар ўлимини кескин камайтириш;
- умумий ўрта таълим муассасаларида 5-синфдан бошлаб ўқувчиларни касбий таълим ва фанлар бўйича умумий таълим гуруҳларига ажратиш лозим;

- хусусий мактабгача таълим ва умумий ўрта таълим муассасаларини кўпайтириш ҳисобига давлат таълим муассасалари сонини камайтириш ва таълим сифатини ошириш;

- мактабгача таълим муассасалари битирувчиларини аниқ соҳа ва фанларга қизиқишларини эрта аниқлаш бўйича таълим муассасалари маъсулиятини кескин ошириш ва бу фаолиятни ҳуқуқий мустаҳкамлаш зарур;

- мактабгача таълим ва умумий ўрта таълим муассасалари педагог-ходимларини ойлик маошларини ошириш талаб этилади;

- мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ва умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчиларини спорт-соғломлаштириш масалаларини қатъий назоратга олиш ва бошқалар.

Умуман олганда, келажак ёшлар кўлида экан барча ота-оналар ва таълим муассасалари жамоаларининг ёш авлодга намунали тарбия ва сифатли таълим бериш жараёнига инвестицияларни аямасликларини рағбатлантирувчи механизмларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси./ Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь. – б.3
2. Экономикс; Макконнелл, К.Р.; Брю, С.Л.; Изд-во: М.: Инфра-М, 2009 г.; ISBN: 978-5-16-003470-6.
3. Jia, X., Cui, Y., Patro, R., Venkatachalam, S., Kanday, R. & Turayevich, J. (2023). Application of fractional-order nonlinear equations in coordinated control of multi-agent systems. *Nonlinear Engineering*, 12(1), 20220335. <https://doi.org/10.1515/nleng-2022-0335>
4. Nazarbaevich A. A., To'raevich J. I., Qilichbayevich S. M. Gulomov Ibrokhim Rustam ugli.(2024). Development Of China's Sovereign Wealth Funds. *Wire Insights: Journal of Innovation Insights*, 2 (1), 1–8.
5. Sovereign wealth funds of the Republic of Uzbekistan in the post-pandemic period. (2023). *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 1(2), 355-372.

6. Mirza Qilichbayevich Sabirov, Ibrokhim Rustam ugli Gulomov, Inomjon To‘raevich Jumaniyazov, & Aybek Nazarbaevich Abdullaev. (2023). Relevance and Application of Compulsory Health Insurance in Republic of Uzbekistan. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 2(11), 71–76.

7. Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Shavkat Bayramovich Babaev, Mirza Qilichbayevich Sabirov, & Inomjon To‘raevich Jumaniyazov. (2024). TAX RELATIONS IN BUSINESS ENTITIES PROVIDING NON-STATE EDUCATIONAL SERVICES. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 25, 123–134.

8. Жаҳон банки маълумотлари. <https://gtmarket.ru/ratings/human>